

УДК 82-193.3: 82-193.5

МЕТАФІЗИКА АБСУРДУ В ОПОВІДАННІ В. ПІДМОГИЛЬНОГО “В ЕПІДЕМІЧНОМУ БАРАЦІ” ТА РОМАНІ А. КАМЮ “ЧУМА”

Ольга Юречко

*Інститут Івана Франка НАН України,
пл. Міцкевича, 5, Львів, 79000*

Розглянуто метафізику абсурду в оповіданні В. Підмогильного “В епідемічному бараці” та романі А. Камю “Чума”. Матеріалом для дослідження стали моделі поведінки персонажів у творах. Методологічний інструментарій охоплює здобутки екзистенціальної філософії та психоаналітичного підходу.

Ключові слова: метафізика абсурду, енергія лібідо, Едипів комплекс та ін.

Якщо поняття світового екзистенціалізму тісно пов’язане з іменем Альбера Камю, то український екзистенціалізм слушно співвідносять, зокрема, з іменем Валер’яна Підмогильного, завдяки якому в українській інтелектуальній екзистенціальній прозі 20-х років ХХ століття простежують один із визначальних модусів філософії екзистенціалізму – абсурдності людського існування.

Філософія абсурду у світовій літературі – визначене поняття, беззаперечним доказом цього є відомий роман А. Камю “Чума”. Для світової літератури цей роман став “стартом” нової екзистенціальної філософії. Особливу увагу феномену абсурду у творчості А. Камю (зокрема у романі “Чума”) приділили Дмитро Наливайко, Самарій Великовський, Олексій Руткевич, Вольдемар Нордберг, Вьктор Єрофеев, Д. Наливайко, зокрема, зауважив, що “на відміну від Марселя і Сартра, Камю не прагнув до витворення філософських систем. Камю тяжіє до образного типу мислення, що простежується і в його есеїстиці” [9; 593]. С. Величковський зазначив, що Камю підніс проблему абсурду до рівня найважливіших проблем людства.

Започаткували український екзистенціалізм письменники 20-х років ХХ століття: Валер’ян Підмогильний, Віктор Домонтович, Євген Плужник, Михайло Могілянський. За визначенням М. Тарнавського, О. Гриценка, В. Шевчука, одним із започатковувачів цього напрямку і, водночас, найяскравішим його представником є В. Підмогильний. Змістовні судження щодо прози В. Підмогильного в аспекті екзистенціалізму висловили також О. Галета, Н. Монахова, Т. Хланьова, К. Дуб. Як зазначив М. Тарнавський, що для *раннього періоду* творчості письменника характерним є зосередження уваги на екзистенційних проблемах ірраціонального, абсурдного, інтелектуального в їхніх різноманітних формах і проявах: “Ідеї Достоєвського, занепад народництва, розквіт модерністського естетизму та поширення фрейдівських теорій сприяли дедалі більшій увазі до ірраціонального в українській літературі першої третини ХХ сторіччя” [14;

39]. Говорити ж про порівняльні дослідження творчості В. Підмогильного та зарубіжної класики в контексті екзистенціального дискурсу сьогодні не доводиться. Окремі екзистенціальні модули подекуди розглянуті у великій прозі письменника, утім його рання проза досі малодосліджена.

У контексті світової (та української зокрема) філософії екзистенціалізму варто виокремити одне із перших оповідань В. Підмогильного “В епідемічному бараці” (1920). Невеликий за обсягом твір дев’ятнадцятирічного юнака, написаний задовго до піку популярності у світі екзистенціальної філософії, має чіткі змістові, тематичні та образні аналогії з романом “Чума” (1947) А. Камю. Тому необхідним і закономірним видається послідовне дослідження, чітке обґрунтування та порівняння творів з погляду однієї з найпомітніших проблем екзистенціальної філософії – метафізики абсурду. Пропонована стаття є спробою аналізу проблеми абсурду в оповіданні В. Підмогильного “В епідемічному бараці” та романі А. Камю “Чума”. Мета розвідки – пошук спільних основ абсурду, характерних для французької та української літератури.

Валер’яна Підмогильного справедливо вважають одним із “зачинателів нової української прози”, “тонким знавцем людської психології”. Свого часу він оголосив себе правовірним фрейдистом, блискуче знав французьку мову та літературу, тож не дивно, що уроки французької класики позначились і на манері його письма [14, с. 170]. У період, коли українська культура найбільше прагнула поширення її на широкі або, щонайменше, на ширші маси населення України, він був елітарним, інтелектуальним, філософічним письменником [14, с. 8]. Вже в цьому бачимо подібність Підмогильного і Камю. Як зазначив О. Гриценко, В. Підмогильний, будучи започатківцем інтелектуального роману в українській прозі, випередив естетику французького екзистенціалізму [4, с. 169]. Його прозі характерна реалізація ключових екзистенціальних модусів: самотності, відчуження, тривоги, страху, тотальної зневіри, відчаю, вибору, смерті й абсурдності люського існування.

Звертаючи увагу безпосередньо на концепцію абсурду в оповіданні “В епідемічному бараці” та у романі “Чума”, варто зауважити про тематичну подібність творів. У першому визначальною є тема смерті через нашестя хвороби, у другому – невідома епідемія. Символічними є й однойменні назви творів, що визначають тему, а згодом і слугують розкриттю ідеї: і чума, і епідемічний барак – символи смерті, яка в цій ситуації визначає людську поведінку, абсурдну за своєю суттю в обох випадках. Модус смерті – один із найголовніших в філософії екзистенціалізму, тому закономірним видається звернення обох письменників до цієї проблеми, яку кожен з них розкриває по-різному.

З погляду А. Камю, зі стану абсурду існує лише два виходи: самогубство фізичне та самогубство духовне. “Поза людським розумом нема абсурду” [7, с. 72], – пише Камю, а отже, разом зі смертю фізичною зникає абсурдність людського існування. Однак цей висновок не є головним постулатом роману “Чума”. Камю осмислив абсурд як стан людини, яка усвідомила, що життя варте того, щоб бути прожитим: “Однією лише грою свідомості я перетворюю в правило життя те, що було запрошенням до смерті” [7, с. 114].

Подібне тяжіння до феномену смерті як ознаки абсурдності спостерігаємо також в оповіданні В. Підмогильного “В епідемічному бараці”. Від епізодів поховання померлих до співів героїв оповідання Прісі та Ганусі – усе насичене сонливістю, втомою, згасанням. Набір різних, непослудуваних і не поєднаних героїв оповідання розкриває

проблему смерті майже в унісон, лише з різними відтінками – то байдуже сприймають неминучість “тяжкої долі” (червоноармійці, відвідувачі, покоївки, санітари), то пасивно спостерігають страждання хворих, “привичайвшись спокійно бачити людські страждання” [11, с. 100] (лікар, Пріся, Ганнуса й Антось), або ж радісно бажають зустріти смерть, як щось ясне, блискуче, принадне, те, що наблизить їх до Бога (Одарка Калинівна). На відміну від метушливого натовпу Орану в романі Камю, в оповіданні маємо пасивне сприйняття смерті, пригноблення та примирення з неминучим. “Апофеоз смерті... Разом із гімнами до “теплої, ласкавої і таємничої” ночі... становить одну із найоригінальніших рис у творчості Підмогильного... Од щоденного кличу втомленої людини “*beati mortui*” до смеркової філософії такого Шпенглера – все повно думки про вмирання, захід, смеркання, втому”, – зазначив С. Єфремов [5, с. 661]. Така абсурдність існування людини, як самоочевидний факт, зближує обидва твори. Отже, “абсурдний метод” [13, с. 92] Камю, що походить з нездоланності абсурду, з початкового розуміння абсурдності буття можна застосувати і до оповідання “В епідемічному бараці”.

Парадоксально, однак оповідання В. Підмогильного (написане за 27 років до роману А. Камю), ідейно також подібне до роману “Чума”. Їхнє головне досягнення – відкриття внутрішньої (екзистенційної) розгубленості індивіда, який опинився перед обличчям непереможної смерті до (у випадку з оповіданням), після (говорячи про роман) та під час (кожен зокрема) Другої світової війни. Герої обох творів стоять перед обличчям абсурдного світу, сповненого несподіваних випробувань, тому ці люди самотні, відчужені, шукають своє місце у житті, прагнуть щастя, та на шляху до нього повинні побороти, так званий, сартрівській “відчай”, щоб врятуватися від абсурдного світу.

Окремим чинником, через який фокусується філософія абсурду у творах, є “територія” розвитку дії. Топос міста у романі “Чума” і місце у “В епідемічному бараці” читач сприймає як абсурдні, хаотичні, брудні і небезпечні. Герої постійно перебувають у стані страху та загрози, однак саме цей страх згодом стає індикатором, що допомагає героям і А. Камю, і В. Підмогильного зрозуміти *своє* місце у світі, позбутися суперечностей, а з ними й абсурдності свого існування. Саме така протидія ворожому світові у свідомості Прісі, Ганусі з Антосем, Одарки Калинівни з “Епідемічного бараку” зароджують стан нещирості, інтенціональності, ілюзії існування. Ці герої обирають для себе “чуже”, “вороже” (за Сартром) життя, яке суперечить їхньому світогляду і стереотипам. Усі ці пригнічені та відчужені особистості прагнуть знайти духовий притулок, “затискуючи” у собі справжні почуття і прагнення, однак ця мета вже сама по собі є абсурдною – бо ж хіба можливо знайти хоч і штучний, але комфорт в епідемічному бараці. У своїх філософських працях Ж.-П. Сартр зазначив, що подібне існування нещирості людської екзистенції досить нетривке, оскільки цей феномен належить до того виду психічних структур, які можна назвати “метастабільними” [12, с. 99]. Герої епідемічного бараку затискають у собі справжні почуття, живуть у світі, який не відповідає їхньому внутрішньому станові, однак не дозволяють собі виявити справжні почуття. Та за певних обставин відбувається своєрідна переоцінка цінностей, почуттів, життя загалом. Тому так різко Пріся змінює сприйняття світу після стосунків з начальником станції, тому відбувається переоцінка цінностей у Ганнусі після народження сина, тому “приглушується” віра Одарки Калинівни. Однак, незважаючи на те, що герої оповідання проходять своєрідний катарсис, автор не показує їхню перемогу над

абсурдністю існування, навпаки, схиляє до висновків, що така перемога взагалі неможлива.

Поняття абсурду А. Камю визначив як “метафізичний стан людини у світі” [7, с. 72], а отже, головну проблему буття. “Для Камю абсурдність не є онтологічною категорією, іманентною світобудові, – вона є породженням самоусвідомлення людини в світі” [9, с. 600]. Подібне усвідомлення людини в абсурдному світі бачимо в оповіданні В. Підмогильного та романі А. Камю. Одним із найважливіших образів, завдяки яким розкривається екзистенціальна модель буття в обох творах, є образи лікарів. Як справжній екзистенціальний герой, лікар епідемічного бараку – герой-інтелектуал, що сповідує ідею скінченності й абсурдності людського буття, розчарування, безнадії, розуміння марності будь-яких дій. Однак, як і лікар Ріє А. Камю, він щоденно виконує свою роботу, лікує хворих, бачить їх страждання й робить висновки щодо людського буття. Лише з тонких штрихів-натяків В. Підмогильного можемо судити, які ці висновки, тоді як А. Камю вклав в уста свого героя докладні філософські судження і враження від пережитого.

Тут варто зазначити, що стильова манера роману й оповідання в силу жанрової специфіки докорінно відрізняється. Однак не можна не звернути увагу на чинники, що забезпечують яскраве емотивне сприйняття обох творів на психологічному рівні. Так особливістю стилю В. Підмогильного є абстрагованість від зовнішніх подій, молодого письменника більше цікавлять психологічні колізії, ніж подробиці й побутові деталі. Внутрішня логіка події випереджає досить яскраво висвітлений побут оповідання. Твір В. Підмогильного не має фабули, однак саме схематичність робить його психологічно насиченим і тримає увагу читача аж до фіналу. Філософічність роману виявляється також через його стиль. Яскраві, насичені подробицями описи, докладний побут, деталізовані монологи й діалоги також тримають увагу в психологічному тонусі. Позиції А. Камю і В. Підмогильного зближує визнання відсутності у світі правил етики, розуму, його беззмістовність, однак якщо у Камю переважає дескриптивний чинник у зображенні абсурдності середовища, то мета Підмогильного – змусити задуматися над описаною подією, а подекуди й домислити її самостійно. Невипадково лікар бараку зображений крізь призму екзистенціалу *мовчання*. Однак завдяки образу лікаря В. Підмогильний шукає вихід у беззмістовному апатичному світі. Камю теж шукає вихід з абсурду. Устами лікаря Ріє він говорить: “Не існує любові до життя без відчаю від життя” [8, с. 137]. Так поряд з абсурдом з’являється надія й усвідомлення, що “для того, щоб жити, людина повинна бунтувати”. Феномен бунту поєднує людей різних соціальних категорій, класів, саме це допомагає перемогти абсурдність. Великим досягненням “Чуми” є відкриття існування людської природи [2, с. 11]. В екстремальних умовах персонажі обох творів пізнають закони людської сутності, і хоча це пізнання не завжди приємне, однак лише так для кожного своя поставлена мета може бути досягнута.

З цього погляду цікавим персонажем “Чуми” є журналіст Рамбер. Випадково залишившись у місті під час епідемії, він усіляко намагається покинути його, щоб зустрітися з коханою. Та коли можливість покинути місто з’являється, єдиний до того зміст життя персонажа відходить на другий план, виявляється, що він “теж тутешній”, “ця справа стосується рівно всіх” і “соромно, коли ти один щасливий” [8, с. 169–171]. Однак автор показує і інший бік справи – ставлення до хвороби міського правління,

хаотичних і знову ж таки абсурдних чиновників, що визначають поведінку жителів міста. Отже, абсурдність існування не завжди є суб'єктивним чинником, у багатьох випадках залежить від соціально створених умов. Це ще один висновок А. Камю, що робить його роман актуальним і сьогодні.

Молодому В. Підмогильному ближчим був другий варіант – його епідемічний барак, населений хворими, покоївками, лікарем, санітарами – купка людей, нічим не пов'язаних між собою. Жодного з них не цікавить доля ближнього, лиш епідемічний барак – символ хвороби фізичної та духовної вбогості ще раз підтверджує абсурдність існування кожного його мешканця. Випадкове й безглузде метушливе життя є наскрізним мотивом усіх ранніх оповідань В. Підмогильного. За змістом цей мотив випереджає пізніших французьких екзистенціалістів, зокрема й А. Камю. Сергій Єфремов так тлумачив ранню прозу В. Підмогильного: “Провадиться напр., боротьба на смерть, і цікаво, чому люди до тієї боротьби встряли... Навіть діти мають у собі щось старече... А взагалі – сіре, нудне, безбарвне і беззмістовне животіння, в якому пуття не добереш, чого кому хочеться і навіщо (“В епідемічному бараці”). Усе сходить тут на якесь рослинне нидіння, де нема чогось яскравого цікавого, вищого, за що варто було б змагатися: не жаль його і непотрібне воно” [5, с. 662].

Пограничні ситуації, в яких опиняється герой В. Підмогильного в одному з його перших оповідань “В епідемічному бараці”, і проблеми, що ставить автор, згодом стали предметом дослідження світових екзистенціалістів. Доказом цьому може слугувати одна із ключових проблем екзистенціальної філософії – проблема віри, яку яскраво висвітлили В. Підмогильним і А. Камю з однакової позиції. Проблема віри у проповнаних творах найліпше відображають дві пари полярних персонажів: лікар бараку – Одарка Калинівна у “В епідемічному бараці”, лікар Ріє – Панлю у романі “Чума”. В обох творах образи лікарів відображають конфлікт розуму, що пізнав таїни світу, поставивши під сумнів його божественне походження, і віри, якщо не у формі конкретної релігії, то у формі надії на божественне досконале начало у світі та людській природі. Їм однаково протиставлено образи Одарки Калинівни та священика Панлю, що є носіями непохитної віри у творах. Лікар епідемічного барака – нетиповий герой Підмогильного, персонаж “нового часу”, прагматик-інтелектуал, зневірений у суспільстві, індивід, що перебуває у трагічній суперечності із зовнішнім світом. Про ставлення його до релігії, віри як такої, Бога можемо судити лише з короткого “дарма” у відповідь на прохання Одарки Калинівни повісити в бараці ікони. Така поведінка лікаря вказує на усвідомлення абсурдності як основного й єдиного рушія прогресу (чи то пак регресу) в зображених умовах. Лікар Ріє А. Камю навпаки намагається пояснити свою позицію щодо віри, тому на запитання “Чому ви так віддано робите свою справу, якщо не вірите в Бога?” [8, с. 168], він дає розгорнуту відповідь, яка пояснює, що справа не у ставленні його до Бога, а у ставленні до людей і їхнього горя. Зрештою слова “дарма” лікаря бараку і “неможливо одночасно лікувати і знати” [8, с. 181] Ріє (у відповідь на запитання про віру) – ідейно близькі й означають не так заперечення Бога, як незнання свого ставлення до нього.

Діаметрально протилежні лікарям образи Одарки Калинівни та священика Панлю постають перед читачем фанатиками-проповідниками, що розглядають хворобу як Боже покарання за скоєні гріхи. Обидва герої намагаються використати страх хворих

і прихожан відповідно для укріплення їхньої послабленої віри. Однаково негативно оцінили абсурдні дії цих персонажів обоє авторів. Так, ставлення В. Підмогильного до сестри Одарки висловлено у скупій фразі “хворі її не любили” [11, с. 105]. Пристрасна, подекуди гротескова перша проповідь Панлю виявляє ставлення до релігії та християнства, зокрема А. Камю. Однак, якщо головним лейтмотивом оповідання Підмогильного протягом усього твору залишаються атеїстичні слова сестри Ганнусі: “Бога нема, то кволі люди вигадали його, щоб була ще одна надія” [11, с. 108], то проповідь Панлю не стає у А. Камю вираком релігійності. Навпаки, в уста лікаря Ріе автор вклав фразу, що реабілітує священика: “Християни кращі, ніж здається спочатку... будь-який сільський священик, який відпускає гріхи своїм прихожанам і чує останній подих вмираючого, вважає як я. Він спочатку намагатиметься допомогти у біді, а вже потім говоритиме про її добрі властивості” [8, с. 197]. Однак і А. Камю, і В. Підмогильний залишають героїв вірними своїм переконанням, ще раз підтверджуючи перемогу абсурду: “В епідемічному бараці” сестра Одарка хоч і “почувала, як утворюється надслівний зв’язок між нею і божеством”, та “воскреслий Бог не прийшов у барак” [11, с. 111–113]. Зберігаючи віру Панлю, А. Камю, подібно до В. Підмогильного, не лишає надії на трансцендентне буття: священик помер і “погляд його нічого не говорив” [8, с. 201].

Як зазначив А. Камю, “абсурдність світу відповідає абсурдній людині, яка чітко усвідомлює абсурд. Відтак, абсурд зосереджений у людській свідомості. Ба більше, абсурд є єдиною ланкою між покликанням людини та ірраціональним мовчанням світу. Абсурд однаково залежить і від людини і від світу. Поки що він – єдиний зв’язок між ними” [6; 48]. Усвідомлення абсурдності як невід’ємного чинника людського існування поєднує твори В. Підмогильного і А. Камю. Навіть фінал творів прочитується у цьому контексті однаково. Лікар Підмогильного ставить собі запитання: “А що, як не стане враз пошесті і хвороб?” [11, с. 113], відповідаючи подібно, як і Ріе, який “знав, що мікроб чуми ніколи не помре, ніколи не зникне” і у будь-який момент “чума пробудить щурів і пошле їх помирати на вулицях щасливого міста” [8, с. 315]: “Дурниці, пошесть завжди буде, як не на Україні, то в Китаї, або ще десь” [11, с. 113].

Така ідейна близькість В. Підмогильного і А. Камю хоч і вражає, але не є випадковою. В обох авторів тема абсурдності соціального життя, його беззмістовності, зневіри виникає в умовах тотальних світових катастроф першої половини ХХ століття. Незважаючи на те, що твори написані у різний час і за різних соціально-політичних та історичних умов, вони стали показником страхів і надій не лише окремих націй, а й Європи в цілому. Отже, ще раз пересвідчуємось у новаторстві Валер’яна Підмогильного. Автор “по-європейськи” висвітлив у своєму оповіданні одну із найважливіших проблем екзистенціальної філософії – проблему абсурдності людського існування, що наближує оповідання до світового еталону екзистенціальної літератури – роману А. Камю “Чума”.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Валер’ян Підмогильний // Нові імена в програмі української літератури / упор. В. Я. Неділько. – К. : Освіта, 1993. – С. 170–180.
2. Великовський С. И. “Проклятые вопросы” Камю / Камю А. Избранное. – М., 1988. – С. 11.

3. *Гайденко П. П.* Прорыв к трансцендентному. Новая онтология XX века / П. П. Гайденко. – М., 1997. – С. 136.
4. *Гриценко О.* L'etranger у ролі попутника / О. Гриценко // Всесвіт. – 1991. – №12. – С. 169–174.
5. *Єфремов С.* Історія українського письменства / С. Єфремов. – К. : Femina, 1995. – С. 661–666.
6. *Камю А.* “Миф о Сизифе” // Камю А. Бунтующий человек / А. Камю. – М., 1990. – С. 48.
7. *Камю А.* Вибрані твори : у 3 т. Т. 3 / А. Камю. – Харків, 1997. – С. 72.
8. *Камю А.* Чума : роман / Альбер Камю ; пер с фр. Н. М. Жарковой. – М. : АСТ; Астрель, 2010. – 317 с.
9. *Наливайко Д.* Інтелектуальна проза А. Камю / Д.Наливайко // А. Камю. Вибрані твори : у 3 т. Т. 3. – Харків, 1997. – С. 600.
10. *Павличко Соломія.* Теорія літератури / С. Павличко ; упоряд. В. Агеєва, Б. Кравченко. – Вид. 2-е. – К. : Основи, 2009. – С. 214.
11. *Підмогильний В.* Оповідання. Повість. Романи / вступ. ст., упоряд. і приміт. В. О. Мельника ; ред. тому В. Г. Дончик. – К. : Науков. думка, 1991. – С. 100–113.
12. *Сартр Ж. П.* Буття і ніщо: Нарис феноменологічної онтології: / Ж.Сартр ; пер. з фр. – К. : Основи, 2001. – С. 99.
13. *Семенова С.* Метафізика искусства А. Камю / С. Семенова // Теории, концепции, школы. – М., 1975. – С. 92.
14. *Тарнавський М.* Між розумом та ірраціональністю: Проза Валер'яна Підмогильного / М. Тарнавський ; пер.з англ. – К. : Пульсари, 2004. – С. 8–13.

Стаття надійшла до редколегії 22.10.2011

Прийнята до друку 02.11.2011

METAPHYSICS OF ABSURDITY IN THE STORY “IN THE EPIDEMIC BARRACK” BY VALERYAN PIDMOHYLNYI AND THE NOVEL “THE PLAGUE” BY ALBERT CAMUS

Olga Yurechko

*Institute Ivan Franko National Academy of Sciences of Ukraine,
5, Sq. Mickiewicz, Lviv, 79000*

The article is dedicated to the problem of metaphysics of absurdity in the story “In epidemic barrack” by V. Pidmohylnyy and the novel “The Plague” by Albert Camus . The material for researching are models of behavior in the storys. The methodological tools involve the achievements of the existentialistic and psychoanalytical approach.

Key words: metaphysics of absurdity, psychological projection, energy of libido, Edip complex.

МЕТАФИЗИКА АБСУРДА В РАССКАЗЕ В. ПИДМОГИЛЬНОГО “В ЭПИДЕМИЧЕСКОМ БАРАКЕ” И РОМАНЕ А. КАМЮ “ЧУМА”

Ольга Юречко

*Институт Ивана Франко НАН Украины,
пл. Мицкевича, 5, Львов, 79000*

Рассмотрено проблемы метафизики абсурда в рассказе В. Пидмогильного “В эпидемическом бараке” и романе А. Камю “Чума”. Материалом для исследования послужили модели поведения персонажей в произведениях. Методологический инструментарий охватывает достижения экзистенциальной философии и психоаналитического подхода.

Ключевые слова: философия абсурда, метафизика, эдипов комплекс, энергия либидо.